

Lonovics József levelei Pálffy Mórchoz (1862)

A hagyományos történetírás, elsősorban Berzeviczy Albert az önkényuralom időszakát a dualizmust előkészítő szakaszként értékelte.¹ Ezt a minősítést alapvetően Szabad György munkássága változtatta meg.² Mára szinte bizonyosra vehető, hogy reális képet alkothatunk a kiegyezés jelentőségéről, vagyis az eseménytörténetben nem várható mindent megrengető felfedezés; ez ugyanakkor korántsem jelenti azt, hogy ne módosulhatna a kérdéssel kapcsolatban a kép, hiszen az előzmények, az újabban felszínre kerülő szálak átrendezhetik a dualizmushoz vezető út kapcsán kialakult képzeiteinket. A korabeli irodalom számára lényeginek tűnt a dilemma, mely szerint a Habsburg uralkodóházzal történő megbékélés a magyar fél számára mennyiben jelenti az önfeladást, s mennyiben adhat megoldást a nyomasztó társadalmi, gazdasági, politikai szituációra. Szabad György hosszasan és meggyőzően bizonyította, hogy az 1850–1860-as évtizedforduló korántsem eseménytelenül zajlott, s az ezt követő évekre valójában az 1848-ashoz hasonló forradalmi hangulat nyomta rá a bélyegét, amit különösen az *Októberi Diploma*, a *Februári Pátens* és az 1861. évi országgyűlés indukáltak.³

Máig is vitatott, s leginkább nézőpont kérdése, hogyan értékeljük a kiegyezés–dualizmus témakörét: prosperáló korszakról, avagy egy immár jó ideje anakronisztikus rendszer kényszerű módosításáról beszélhetünk-e. Az 1867. év legjelentősebb eseményét leginkább támadó, s azzal legtovább dacoló Kossuth Lajos meglehetősen élesen kritizálta a megbékélést ily módon célzó törekvéseket, helyesen értékelve a birodalom nemzetközi viszonylatban is gyenge voltát. Nem vehetjük el azonban annak a Hanák Péter kutatásain alapuló, részben napjainkban is érvényes megállapításnak a létjogosultságát sem, miszerint 1867 reális kompromisszumként az egyetlen valós alternatívát jelentette az elbukott szabadságharc megtorlásoktól hangos légkörében.⁴ Korántsem meglepő, hogy a kortársak elképzelései olyannyira heterogének voltak, az alkotmányosság–abszolútizmus, valamint a centralizált–föderalisztikus tengelyen egyensúlyoztak mindazok, akik sem a passzív ellenállást, sem az emigráció támogatását nem tartották elfogadhatónak. Az 1860 körüli időszak általános elégedetlenségét szimbolikusan jelenítette meg többek között az 1859. évi Kazinczy-megemlékezés, Széchenyi István, valamint Teleki László halála, majd temetése, hogy az úgynevezett „kis forradalmakról” ne is beszéljünk.

¹ BERZEVICZY, 1922.

² LD. SZABAD, 1964; SZABAD, 1979.

³ SZABAD, 1967.

⁴ HANÁK, 1975.

Az alábbi dokumentumban Lonovics József⁵ (1793–1867) élete utolsó éveiben írt leveleit adjuk közre, melyek számot adnak konzervatív politikai felfogásáról, a közelmúlt s a távolabbi események értékeléséről.⁶ Mindamellet, hogy szerzőnk téjékoztat ideológiai hovatartozásáról,⁷ egyúttal javaslatokat tesz a jövő megfelelő – dinasztiaipártoló – alakításához. A csanádi főpásztori székben több mint egy évtizedet eltöltő Lonovics a szabadságharcot követő – melki, majd bécsi – emigrációjából hazatérve cseppet sem megfakult hódolattal járul a Habsburg-uralom és az azt megjelenítő rendszer lábaihoz, s bár komoly betegségekkel kénytelen viaskodni, nem mulasztja el védelmébe venni az általa támogatni kívánt közeget.

Pálffy Móric⁸ (1812–1897), a levelek címzettje, megfelelő partner az uralkodóház-hű gondolatok közvetítéséhez, ahogy életútjának főbb fejezetei is tanúsítják: a szabadságharc elleni küzdelmet annak befejeződése után is lényeges feladatának tekintette, a „csalárd forradalmi szellem kiirtásán” fáradozott,⁹ s e hivatástudatának eredményeként a szóban forgó, meglehetősen hosszúra nyúlt „átmeneti” időszak alatt¹⁰ (1861–1865) Magyarország helytartója volt.

A közreadott forrásokkal kapcsolatban talán leginkább azt érdemes vizsgálni, hogy egy olyan teljes mértékben konzervatív elveket valló politikus, amilyen Lonovics, mennyire hasonló megoldásokat preferál, mint – legalábbis a későbbiek folyamán – az egyértelműen liberális Deák Ferenc; illetőleg azt, hogy miközben folyamatosan a „hazafi” magatartását kívánja követni, ugyanakkor – számára abszolút elfogadható módon – töretlenül a dinasztia érdekeit képviseli. Mivel a hazafi terminusát mind a kormány, mind az ellenzékiek, vagy akár a passzív ellenállást hirdetők, s nem utolsósorban a függetlenségért küzdők egyaránt központi fogalmukként használták, a kifejezés ideológiai vizsgálata további, az eddigieknél alaposabb kutatásokat igényel.

⁵ Egri kanonok, illetőleg – szónoki, egyháztudósi, törvényhozói – érdemei elismerésül az 1832–1836. évi diéta közepén kapott kinevezésétől kezdve csanádi püspök (1834–1848); élete nyugalmasabb felét követően kinevezett egri (1848), majd kalocsai (1867) érsek, előbbi részben a prekonizáció késlekedése, részben a szabadságharc, illetve az azt követő megtorlások; utóbbit súlyos betegsége, végül halála miatt gyakorlatilag nem tölthette be.

⁶ Életéről ld. IPOLYI, 1868; *Emlékezés* 1993; VÁRADY, 1934; HERMANN, 1934.

⁷ Ld. még egyéniségének pontos(ságra törekvő) képéhez: BUSKU, 2010.

⁸ Windisch-Grätz (1848–1849), később Haynau (1849–1850) szárnysegédje. 1856-tól altábornagy.

⁹ A Kecskeméthy Aurél naplójában megörökített szófordulatra utal CSORBA, 1998. 335.

¹⁰ A „Bach-korszak kényszeredett megismétlése”, „vagy inkább groteszk paródiája” – jellemzi találon SOMOGYI, 1981. 173.

1.¹¹

Pest, január 9-én 1862.
Nagyméltóságú gróf Pálffy Móricz
altábornagy és királyi helytartónak
Nagyméltóságú etc.

Igen megtisztelve érzem ugyan magamat nagyméltóságodnak abbeli fennbecsű bizalma által, melynél fogva engem hazánk állapotának célszerű rendezését illető nézeteimnek őszinte előterjesztésére felszólítani méltóztatott; azonban minden készségem mellett is tartózkodva s aggodalomtelten teszem azt, részint mert véleményem szerint¹² a nálam sokkal ügyesebb, tapasztaltabb és így hivatottabb egyénekre nézve is¹³ hazánk jelen súlyos s bonyolódott helyzetében¹⁴ igen nehezen¹⁵ megoldható feladat volna oly javallatokkal fellépni, melyeknek célszerű volta már előre biztos sikert ígérne; részint mert a politikai téren a legjobb szándok mellett a leggondosabb kombinációból eredt tervek is az ellenkező véleményűeknél csak igen is gyakran félreértések- s balmagyarázatokra találnak.

Amit részemről állíthatok, az, hogy bármily helyteleneknek fogja is talán excellenciád igénytelen nézeteimet találni, de ezek hosszas s komoly megfontolásból, a legtisztább szándokból, s felséges urunk, hazánk s az összes monarchia javát¹⁶ óhajtó lelkem sugallatából származnak.

Elismerve s a jelen provizórium által is tanúsítva levén hazánkra nézve az orvoslás sürgető szüksége, annak minden, bármennyire igazolható halasztása csak a kívánt siker eszközlésének nehezítésére szolgál. Midőn a nemzet már az¹⁷ 1860-ik október 20-ki legfelsőbb Diplomában foglalt¹⁸ tetemes, mindenestre¹⁹ előre alig sejtett, s annál kevésbé reménylett engedményekkel sem elégedett meg, még²⁰ pár évvel²¹ azelőtt, az ismeretes petíció korában sokkal kevesebbel ki volt volna elégíthető: mert még akkor féltvén, egyébként pedig minden,²² bármily jogon igényelhető politikai s anyagi nyereseményeknél többre becsülvén²³ nemzetiségét,

¹¹ Lonovics József levele Pálffy Móricznak. Pest, 1862. január 9. OSzKKt. Fol. Hung. 1920. IV. ff. 236–242. A dokumentumot – a lábjegyzetekben jelölt szövegkritikai megjegyzéseket kívül – modernizált helyesírással adom közre, a neveket betűhűen közlöm, a nyelvjárási jellegzetességeket megőrzöm, a szokásos rövidítéseket feloldom, az emendációt elvégzem.

¹² [a „véleményem szerint” utólag betoldva]

¹³ [az „egyénekre nézve is” utólag betoldva a kihúzott „egyének is” kifejezés helyett]

¹⁴ [a „helyzetében” szó után kihúzva a bizonytalan: „alighanem”]

¹⁵ [a „nehezen” után kihúzva: „feloldható”]

¹⁶ [a „javát” után kihúzva a bizonytalan: „vélni”]

¹⁷ [az „az” után kihúzva: olvashatatlan kifejezés.]

¹⁸ [a „foglalt” után kihúzva: olvashatatlan kifejezés]

¹⁹ [az „esetre” után kihúzva: „ali”]

²⁰ [a „még” után kihúzva: „kevesebbel”]

²¹ [a „pár évvel” utólag betoldva]

²² [a „minden” után olvashatatlan kifejezés]

²³ [a „-vén” „-ve”-ről javítva]

ennek megmentése végett semmi áldozatot sem sokallott volna; most azonban, miután az annyi fáradalomba s pénzbe került germanizáló törekvésnek²⁴ teljes megghiúsulta, a különféle népeknél Európa-szerte felébredt nemzetiségi öntudat, s főleg pedig ő császári királyi apostoli felségének ismétli kegyelmes nyilatkozatai után azt²⁵ jövőre tökéletesen biztosítva látja;²⁶ az reá nézve²⁷ valamint koncesszió tárgya,²⁸ úgy²⁹ teljes kielégítésének eszköze, vagy valamely jog vagy igény feladásának ára többé nem lehet.

Itt a sietés annál szükségesebb, mert azon férfiak sorai, kik a felséges uralkodóházhoz hagyományos³⁰ hű ragaszkodást³¹ fennen vallván, tekintélyöknél fogva honfitársaikra ez irányban is üdvös hatást gyakorolhatnának, a halál által folytonosan gyérülnek, míg azok száma egyre szaporodik, kik ha távol vannak is attól, hogy reményeikben a külföld³² – nem tudom, minő – segélyére számítsanak (az ily esztelenek száma véleményem szerint igen csekély³³ lehet), de a tartozó jobbágyi hűséget az ősi oly szép s oly épületes kegyelet, s az avval jární szokott áldozatkészség nélkül csak³⁴ egyszerű, rideg, törvényes³⁵ kötelességnek tekintik.

Nagyon csatlakoznék pedig, ki azt hinné, hogy ezen osztály, s általában a nemzet nagyobb része a jelen provizóriumot, s saját mostani passzív viseletét meg-unva, hajlandóbb legyen az elébe szabandó feltételeket elfogadni. Hazánk történelmében az úgynevezett „vis inertia”, fájdalom, sokszor szerepelt, azonban 1848 előtt az ilyenmű tétlenség s passzív ellenszegülés hosszabb időre nem volt fenntartható, és pedig azért, mert a fejedelem alkotmányos s végetlen fontosságú³⁶ adományozási jogánál, s a fekvő nemesi birtoknak a fiscus irányában sokféle bonyodalmi- s sajátságos viszonyainál fogva csaknem mindenkinek levén a királyi felség³⁷ részéről vagyoni tekintetben mit kérni, várni s féltetni;³⁸ továbbá őfelsége levén minden úrbéri kérdésekben s pörös ügyekben közvetlenül a legfelső bíró, s ekképp az úrbéri viszonyoknál fogva úgy a földesurak, mint a³⁹ jobbágyok sorsa kezei közt fekvődvén; végre őfelségét illetvén a Magyar Kancellária útján gyakorolt ama lényeges súlyú s kitűnő jog, hogy a fennforgott perekben formák hiánya miatt semmisítő, s egyébként is a kérés- s szükséghez képest mindennemű⁴⁰ s -nevű bírói parancsokat meneszteljen: mindezek a múltban arra szolgáltak, hogy

²⁴ [a „törekvések” után kihúzza: „nel”]

²⁵ [az „aszt” után kihúzza: „tök”]

²⁶ [a „látja” után kihúzza: „őt annak árán s ekként az concessio tárgyát többé reá nézve nem teheti”]

²⁷ [a „nézve” után szerepel a „sem” szó, majd később javítva a „valamely” kifejezésre, de végül az is kihúzza]

²⁸ [a „tárgya,” után kihúzza: „nem”]

²⁹ [az „ügy” után kihúzza: „kiel”]

³⁰ [a „hagyományos” utólag betoldva]

³¹ [a „ragaszkodást” után kihúzza: „v”]

³² [a „külföld” után kihúzza: olvashatatlan kifejezés]

³³ [a „csekély” után kihúzza: „lesz”]

³⁴ [a „csak” utólag betoldva]

³⁵ [a „törvényes” utólag betoldva]

³⁶ [a „s végetlen fontosságú” utólag betoldva]

³⁷ [a „fel-” és a „ség” között kihúzza: „-ségtől vett vagyoni”]

³⁸ [a „te” utólag betoldva, eredetileg „félteni”]

³⁹ [az „a” után olvashatatlan kifejezés]

⁴⁰ [eredetileg „minden féle”]

a nemzet olykori passzív magatartását s tétlen dacát kifárasszák, s még a gyakran kiütött⁴¹ lázadások- s villongásokat is éppen az ebbeli szuverén hatalom folytonos közvetlen gyakorlatának nem mellőzhető szüksége miatt⁴² feltűnőleg rövid időre szorítsák, s mivel most már hiányzanak, könnyítik⁴³ azt, hogy a nemzet ma kevésbé siessen, mint egyébként azt a hajdani rendszer alatti viszonyok által is kényszerítve tette volna,⁴⁴ jelen passzív viseletétől⁴⁵ elállani.⁴⁶

Bajaink egyik fő oka abban fekszik, hogy az október 20-i legfelsőbb pátens a megyéket és városokat az 1848-i törvények alapján⁴⁷ feltétlenül helyreállította. Az 1848-i törvényhozók egyik megbocsáthatatlan bűne az, hogy vakmerően lebombolák a régi alkotmányt anélkül, hogy valamely életképes intézményt tudtak volna helyébe tenni, s hogy⁴⁸ küldöiket a megyei autonómiával együtt megszüntetvén, a megyei kormányt a nép által a képviselőlet legtagasb alapján választott, s minden szervezetet nélkülöző⁴⁹ megyei bizottmányok kezeibe tették le, feledve a római nagy szónok- s államférfiúnak eme szavaiban fekvő örök igazságot: „pessimam esse formam etc. reipublicæ, in qua plurimum valent plurimi.”⁵⁰ Az eddig elhatározó súllyal⁵¹ bírt, s a kormánynak is kellő biztosítást nyújthatott vagyonos s intelligens osztályoknak politikai befolyása s hatása, habár a törvény⁵² betűje szerint meg nem semmisített is, de tetteleg a legkisebb mértékre lőn leszállítva, s azok⁵³ helyét s szerepét többnyire az „imperitum vulgus”⁵⁴ foglalta el.

Az ekként keletkezett megyei bizottmányok⁵⁵ kártékony volta 1848- és ’49-ben kevésbé volt tapasztalható, mert⁵⁶ azok akkor a magyar⁵⁷ mindenható miniszteriumnak minden önállás⁵⁸ önakarat nélküli, gépszerű, vak eszközei voltak. Célszerűtlenségek csak miután az október 20-ki Diploma által ismét életbe lének léptetve, tűnt ki teljes mértékben. Ők, csekély kivétellel, a megyei közigazgatás helyett többnyire absztrakt, meddő s hatáskörükhez teljességgel nem tartozott tárgyakkal foglalkoztak,⁵⁹ közgyűléseikben⁶⁰ a legbadarabb vitatkozások, a legutúlásosabb szónoklatok, a legkíméletlenebb felírások s a legizgatóbb határozatok s levelezések egymást érték, s számos megyékben a kormányzásoktól az engedel-

⁴¹ [a „kiütött” után kihúzza: „fegyveres”]

⁴² [a „miatt” után kihúzza a hiányosan kiolvasható: „*rendszerint az egyik”]

⁴³ [a „könnyítik” után kihúzza: olvashatatlan kifejezés]

⁴⁴ [a „nemzet” és a „jelen” szavak közötti rész utólag betoldva]

⁴⁵ [a „viseletétől” után kihúzza: olvashatatlan kifejezés]

⁴⁶ [az „elállani” után kihúzza: olvashatatlan kifejezés]

⁴⁷ [az „alapján” után kihúzza: „helyte”. (Nyilván helytelenül.)]

⁴⁸ [a „hogy” után kihúzza a hiányosan kiolvasható: „utasításaik megszegése miatt otthon *meneküljenek”]

⁴⁹ [a „választott” és a „megyei” szavak közötti rész utólag betoldva]

⁵⁰ Ld. CICERO: *De re publica*. II. 22.

⁵¹ [a „súllyal” utólag betoldva a „befolyással” kifejezés helyett]

⁵² [a „törvény” után kihúzza: „által”]

⁵³ [az „azok” után kihúzza: „szerepét”]

⁵⁴ ’köznép’, ’tanulatlan nép’

⁵⁵ [a „bizottmányok” szón a „-nak” toldalék kihúzza]

⁵⁶ [a „mert” a kihúzott „miután” szó javítása]

⁵⁷ [a „magyar” után kihúzza: „miniszterium”]

⁵⁸ [az „önállás s” később betoldva]

⁵⁹ [a „tárgyakkal foglalkoztak;” utólag betoldva]

⁶⁰ [a „közgyűléseikben” után kihúzza: „egymást érték”]

mességet megtagadva, majd másokban annak rendeleteit félretéve, úgyszinte az adó megtagadását hazafiúi erénynek,⁶¹ fizetését pedig honárulási bűnnek nyilvánítva, mindezeknél, különösen pedig még azon folytonos pressziónál⁶² fogva is,⁶³ melyet zajos tanácskozásaik- s merész határozatikkal a közvéleményre, folytonos felhívásaikkal a többi hatóságokra, s szünetlen petícióikkal az országgyűlésre gyakoroltak, honunk jelen, sajnálatraméltó állapotának előidézésében lényeges tényezők,⁶⁴ s nagy részben annak is⁶⁵ okai voltak,⁶⁶ hogy,⁶⁷ fájdalom, oly igen ránk ille- nek a fennemlített római szónoknak a hajdani gallusokra vonatkozó eme szavai: „Illa vetus Gallia, quæ condam opibus, ingenio, gloria florebat, hoc uno malo concidit: libertate immodica, et licentia concionum.”⁶⁸

Valamint nálunk, úgy⁶⁹ más országokban is, hol az úgynevezett alkotmány tulajdonképpen⁷⁰ csak bizonyos kiváltságos osztályok sajátja volt, ezeknek jogában s természetökben feküdt mindig résen állni; a kiváltságok fenntartásának minden közérdeket alárendelni; a legőszintébb lojális érzelmek mellett is a fejedelem jogait s hatását a lehetőségig öszveszorítani, ^s⁷¹ alapos vagy alaptalan, de ösztönszerű féltékenységből⁷² állandóan a bizalmatlanság s gyanakodás politikáját űzni. Ezen turbulens,⁷³ de másképp minden rossz szándéktól ment⁷⁴ szellemet, az 1848-i törvények a bizottmányok által az összes megyei s városi lakosságra tették át, s miután még azt is elrendelék, hogy országgyűlés évenként, – követ- választás pedig minden harmadik évben tartassék: mindez, úgyszinte még a ren- des kis- és közgyűlések s tisztújítások, csak arra szolgálhattak,⁷⁵ hogy az ország népe örökös politikai zaj-, láz- s⁷⁶ rajongásban eméssze fel minden erejét s idejét. A legközelebb lefolyt rövid idő eléggé kimutatta⁷⁷ eme bizottmányoknak képtelen voltát a⁷⁸ politikai ügyek kezelésére,⁷⁹ s a jövő országgyűlés⁸⁰ feladata⁸¹ leend – ö- felsége hozzájárultával –, akár az egykori közgyűléseket, ama bizottmányok helyett más, célszerűbben alakítandó testületek által pótolni, akár minden ilyenmű

⁶¹ [az „erénynek” után kihúzza: „megad”]

⁶² ’nyomásnál’

⁶³ [az „is,” utólag betoldva]

⁶⁴ [a „tényezők” után kihúzza: „voltak,”]

⁶⁵ [az „annak is” utólag betoldva]

⁶⁶ [a „voltak” után kihúzza: „annak”]

⁶⁷ [a „hogy” után kihúzza: „oly ig”. (Nyilván ’oly igen’.)]

⁶⁸ Vö. „Itaque, ut hanc Græciam, quæ iamdium suis consiliis perculsa et afflicta est, omittam; illa vetus, quæ quondam opibus, imperio, gloria floruit, hoc uno malo concidit, libertate immoderata ac licentia concionum.” *Pro L. Flacco. Oratio XXIV.* VII. 60. In: CICERO 1797.

⁶⁹ [az „úgy” után kihúzza: „má”]

⁷⁰ [a „tulajdonképpen” után kihúzza: „o”]

⁷¹ [a „s” után kihúzza: „mellő”. (Nyilván ’mellől’.)]

⁷² [a „féltékenységből” utólag betoldva, olvashatatlan kihúzott kifejezés helyett]

⁷³ ’zavargó, forrongó’

⁷⁴ A szó a korabeli alakjában fordul elő, jelentése: ’mentes’.

⁷⁵ [a „szolgálhattak” eredeti változata: „szolgáltak”]

⁷⁶ [a „s” után kihúzza: „kábultságban”]

⁷⁷ [a „kimutatta” után kihúzza: „hogy”]

⁷⁸ [az „eme” és a „politikai” szavak közötti rész utólag betoldva, a „bizottmányoknak” kifejezés helyébe]

⁷⁹ [a „kezelésére” után kihúzza: „a leghivatottabb testületek voltak volt”]

⁸⁰ 1865–1868. évi.

⁸¹ [a „feladata” után kihúzza: „fogván lennie”]

deliberatív⁸² testület mellőzésével a megyei s városi hivatalnokokat kellő felelősség mellett tisztán⁸³ az adminisztrációs tárgyak körére szorítani.⁸⁴

De mi történjék addig, míg egy új országgyűlés egybe fog hívattathatni? S különösen mi szükséges arra, hogy egy oly országgyűlés jöhessen létre, mely a fennforgó nehézségek kiegyenlítésére kész s képes leend?

Ezt egy számos, szilárd, kompakt kormánypárt létesítése nélkül teljességgel nem lehet reményleni. S csakugyan, jelen körülményeink közt mindazon, mondhatom, nagyszámú lojális hazafiak, kik honszeretők mellett a felséges dinasztia-hoz rendíthetlen hűséggel s ragaszkodással viseltetvén, ama nehézségeknek a trón és hon érdekében egyiránt szükséges kiegyenlítését a legőszintébb érzéssel⁸⁵ óhajtanák, lelkökből fájlalják, hogy ily párt, melyet soha semmi⁸⁶ kormány – legyen az⁸⁷ aztán⁸⁸ alkotmányos vagy abszolút – nem nélkülözhet, Magyarországon jelenleg nem csak⁸⁹ teljesen hiányzik, sőt meggyőződésük szerint mindaddig, míg⁹⁰ a múlt évi február 26-i legfelsőbb császári királyi pátens fennáll, nem is létezhetik, és pedig azért; mert avval az országnak az⁹¹ 1791-i 10-ik törvénycikk által biztosított⁹² függetlensége fel nem állhatván, ily párt alakításánál⁹³ a jelen körülmények közt senki sem⁹⁴ kerülendné ki a honi függetlenség feláldozásának súlyos vádját.

S éppen ezen vádtóli félelemből⁹⁵ volna szerintök magyarázandó az utóbbi országgyűlésen⁹⁶ a főrendi tábla tagjainak abbeli viselete, mely szerint, noha közülök igen sokan az ismeretes kétféle felirat több pontjait nem helyeselheték, azonban a tárgyalás alkalmával, nehogy pártot s szakadást látszassanak okozni akarni, hallgatag vagy nyilvános szavazatukkal ama feliratokhoz járultak, ekként nem csekély fájdalomkra némely oly férfiakkal tartva; kiknek politikai⁹⁷ elveit⁹⁸ egyébiránt teljességgel nem osztják.

Mennyiben alaposak eme nézetek, vizsgálni nem akarom; azt azonban bevalani nem kételkedem, hogy miután Magyarország függetlensége magában csak egy szép fikció, de amelynek hírében a nemzet boldog levén, ahhoz mindenkor forróan ragaszkodott, s miután mindezen függetlenségi igény mellett is a monarchiának főfontosságú s -érdekű s minden kérdésen túlfekvő egysége⁹⁹ valamint a múltban biztosítva volt, úgy a jövőre is célszerű¹⁰⁰ törvények által

⁸² 'tanácskozó, vitató'

⁸³ [a „tisztán” után kihúzza: „az”]

⁸⁴ [a „s” és a „szorítani” által meghatározott rész mellett kiemelészt szolgáló vonás látható]

⁸⁵ [az „érzéssel” után kihúzza: „óhajtják, a leg* fájdalommal szemlélik”]

⁸⁶ [a „semmi” után kihúzza: „kormány”]

⁸⁷ [az „az” utólag betoldva]

⁸⁸ [az „aztán” után kihúzza: olvashatatlan kifejezés]

⁸⁹ [a „csak” után kihúzza: „hihet”]

⁹⁰ [a „míg” után kihúzza: „az évi”]

⁹¹ [az „országának az” szöveghely utólag betoldva]

⁹² [a „biztosított” kifejezés „-ított” része utólag betoldva]

⁹³ [az „alakításánál” után kihúzza: „senki j”]

⁹⁴ [a „sem” után kihúzza: „számíthatja magát”]

⁹⁵ [a „féle-,” és „-lemből” között kihúzza: „lemnek tulajdonítják azt is”]

⁹⁶ 1861. évi.

⁹⁷ [a „politikai” után kihúzza: „nézeteit”]

⁹⁸ [az „elveit” utólag betoldva]

⁹⁹ [az „is” és a „valamint” szavak közötti rész utólag betoldva]

¹⁰⁰ [a „célszerű” után kihúzza: „to”]

méginkább biztosítva lehet; miután továbbá a birodalmi tanács magában nem cél, hanem csak eszköz azon¹⁰¹ ügyek elintézésére, melyek az összes birodalmat illetik, ezen cél pedig minden érdekek teljes kielégítésével más úton s más eszközök által is elérhető: részemről ama február 26-i legfelsőbb pátensnek,¹⁰² amelyben hazánkra vonatkozik, módosítását óhajtánám, azonban nem úgy, hogy azt reánk nézve ő császári királyi felsége legottan vonja vissza, hanem hogy kitűnőbb tekintetű s befolyású hazánkfiak egyike előtt kegyelmesen méltóztatnék csupán szóval kijelenteni: miképp¹⁰³ általában nem volna idegen ama legfelsőbb pátensnek Magyarországot illető pontjain túladni, ha az ezen egyén által minden osztályú s vallású oly¹⁰⁴ férfiakból – kik honfitársaik közt különösb tekintély- s befolyással bírnak, legfelsőbb helyen pedig teljes bizalmat érdemlenek – alakítandó, s minden hivatalos jellem- s színtől ment tanácskozmány érett megfontolás után oly javaslatokat terjeszthetne fel, melyek képesek volnának Magyarország részéről anélkül, hogy a birodalmi tanácsban közvetlenül részt vegyen, felséges urunkat teljesen megnyugtatni mindazon nagyfontosságú tárgyakra nézve, melyeknek az egész monarchia érdekében levő méltányos elintézése teszi a birodalmi tanács egyedüli feladatát.

Merem hinni, hogy az őfelsége kegyelmes engedelmeivel ekként egybehívandó tanácskozmánynál e részben az óhajtott cél eléréséhez vezető utak, módok s eszközök feltalálására¹⁰⁵ s javallatba hozására nézve nem fog sem a kellő tehetség hiányozni, sem a jámbor készség, s hogy¹⁰⁶ egyszersmind annak minden¹⁰⁷ tagja otthon, ki-ki a maga körében,¹⁰⁸ népszerűségével egy oly országgyűlés létesítését is fogja eszközölni,¹⁰⁹ mely a trón fényét s dicsőségét, s úgy a¹¹⁰ haza s nemzet¹¹¹ külön javát, hírét s díszét, mint az összes birodalom egész voltát s boldogságát szíven hordva, amennyiben a tanácskozmányi¹¹² javallatok legfelsőbb helyeslést nyernének, kész leend azok irányában s értelmében működni, s ekként ama nagy kérdések megoldásában, őfelsége legmagasb várakozásának megfelelni.

Többire mély tisztelettel vagyok
Nagyméltóságodnak
alázatos szolgája.

¹⁰¹ [az „azon” után kihúзва: olvashatatlan kifejezés]

¹⁰² [a „pátensnek” után kihúзва: „vo”]

¹⁰³ [a „miképp” után kihúзва: olvashatatlan kifejezés]

¹⁰⁴ [az „oly” utólag betoldva, a szó után a „tekintélyes” kihúзва]

¹⁰⁵ [a „feltalálására” után kihúзва: „ne”]

¹⁰⁶ [a „hogy” után kihúзва: „annak”]

¹⁰⁷ [a „minden” utólag betoldva]

¹⁰⁸ [a „körében” után kihúзва: „a”]

¹⁰⁹ [az „eszközölni” után kihúзва: olvashatatlan kifejezés]

¹¹⁰ [az „a” után kihúзва: „ha”]

¹¹¹ [a „s nemzet” utólag betoldva]

¹¹² [az „a tanácskozmányi” utólag betoldva, utána kihúзва: „vall”]

Pest, január 31-én 1862.
Nagyméltóságú gróf Pálffy Móricz
királyi helytartó úrnak

Nagyméltóságú királyi helytartó és császári királyi altábornagy úr,
Kegyelmes uram!

Méltóztatott excellenciád engem néhány nap előtt azon szóbeli¹¹⁴ felhívásával megtisztelni, mi szerint minapi tiszteletteljes felterjesztményem folytán részlete-sen adnám elő az iránti nézeteimet, miként volnának¹¹⁵ Magyarország részéről elintézendők azon főfontosságú ügyek, melyek az összes birodalom érdekében fekszenek?

Gyengélkedő egészségemnek kegyeskedjék excellenciád tulajdonítani, hogy később s rövidebben válaszolok, mintsem egyébként óhajtottam volna.

Hová fog kimenni az általam minap javaslatba hozott magán¹¹⁶ tanácskoz-mánynak minden egyes pontok iránti véleménye? Előre határozattan senki sem mondhatja meg, kivéve mindenestre azon pontokat, melyek iránt a múlt évi országgyűlésen a nemzet már nyilatkozott, alázatos felirataiban kijelentvén, hogy kész az 1848-i törvényeket kellően módosítani, s az államadósságot is a többi tar-tományokkal aránylag megosztani. A többi pontok¹¹⁷ tekintetében a tanácskoz-mány megállapodására nézve ugyan¹¹⁸ semmi bizonyosat sem ígérhetni, azonban annál fogva, amint¹¹⁹ a józan gondolkodású, s a trón és hon javát egyiránt szívő-kön viselő hazafiak a magánkörökben nyilatkoznak, nem éppen nehéz azt nagy valószínűséggel előre sejteni.

Ezek közt kétségkívül legfontosabbak a had- és a pénzügyet illető pontok, úgy-mint melyeket egész általánosságukban¹²⁰ lehetetlen az egyes országok¹²¹ külön tör-vényhozásainak intézkedésére, a trón bátorságának, a fejedelem tekintélyének s a birodalom egységének, szóval a közjónak szembetűnő veszélyeztetése nélkül bízni.

Ami az elsőt illeti: a hadügyet¹²² az 1848-i törvényhozás is a királyi felségnél hagyta, s az ez ügy fölötti szabad s korlátlan intézkedésnek abszolút, kizárólagos s független jogáról öfelsége soha sem mondhat le. Azonban a kérdés tulajdonkép-pen nem is erre vonatkozik, hanem a katonaadás joga, vagyis az újoncmegajánlás joga¹²³ körül forog, s ez könnyen megoldható anélkül, hogy e részben szüksé-

¹¹³ Lonovics József levele Pálffy Móricznak. Pest, 1862. január 31. OSzKKt. Fol. Hung. 1920. IV. ff. 251–254.

¹¹⁴ [a „szóbeli” után: olvashatatlan kifejezés]

¹¹⁵ [a „volnának” a kihúzott „lehetnének” helyett áll]

¹¹⁶ [a „magán” után kihúzva: „vél”. (Feltehetően ’vélemény’.)]

¹¹⁷ [a „pontok” eredeti, kihúzott változata: „pontokat”]

¹¹⁸ [az „ugyan” utólag betoldva]

¹¹⁹ [az „amint” után kihúzva: „a vele”]

¹²⁰ [az „egész általánosságukban” utólag betoldva]

¹²¹ [az „országok” után kihúzva: „törvények”]

¹²² [a „hadügyet” az író által aláhúzva]

¹²³ [a „katonaadás” és a „joga” szavak által határolt szöveg utólag betoldva. Ezen belül a „joga” ki-húzva]

ges legyen akár a fejedelemnek, akár a nemzetnek saját jogából valamit engedni. Tudniillik határozassék meg az egész birodalomra nézve az újoncok évi kontingense,¹²⁴ s az ebből aránylag Magyarországra eső szám, s ezt a nemzet egyszer mindenkorra meg fogná ajánlani,¹²⁵ miként megajánlá¹²⁶ 1802. art.¹²⁷ s tíz lovas- s tizenkét gyalogezeredekben, létszámra nézve pedig hatvannégyezerben alapítá meg az ország részéről kiállítandó és zsolddal ellátandó katonaságot,¹²⁸ azon figyelemreméltó hozzátétellel: „Ut exercitus iste sexaginta quatuor millium integer hosti, re ita ferente, opponi possit, in casum imminetis intra triennium (azaz a következő diétáig) periculi, necessitate soli Domino Regni Palatino insinuata, duodecim mille tyrones statuendos esse, — — conductione Tormentariorum et Vecturarium, post statuta hæc Tyronum duodecim millia, instar spontaneorum servitorum — — Suæ Majestati Illustrissimæ integra permanente.”¹²⁹

De mi történnék¹³⁰ akkor, midőn, úgy hozván magokkal a körülmények, őfelségének a rendes évi számnál többre volna szüksége? A jus belli et pacis¹³¹ kizárólag őfelségéhez tartozván, gondolni sem lehet, hogy háború vagy más ilyenmű szükség esetében a nemzet a kormány által kívánt nagyobb számú újoncok¹³² megajánlására nézve kötelességét ne teljesítse, mivel lehetlen lesz nem éreznie, hogy a kívánt segély megtagadásával veszélyeztetni fogná¹³³ egyebekben kívül a császári hadsereget, melynek csaknem felét éppen az ő fiai képezik, s veszélyeztetni a monarchiát, melynek Magyarország egyik fő alkatrésze — s csakugyan, honi történelmünkben egyetlen példáját sem találni annak, hogy a nemzet,¹³⁴ midőn

¹²⁴ 'arányosan megszabott hányada'

¹²⁵ [az „ajánlani” után kihúzza: „De mi történnék”]

¹²⁶ [a „megajánlá” „megajánlotta” változatból javítva]

¹²⁷ artikulusz: 'törvénycikk'

¹²⁸ „1. §. Hogy a magyar hadsereg tizenkét gyalog, tíz lovas ezredének, összesen jelenleg hatvannégyezer főben megállapított létszámát, nem értve ide a határőrezredeket, az országgyűlésileg kidolgozott és kegyesen elfogadott terv szerint, de nem a legközelebbi három éven túl, az ország részéről teljes állományban föltartandják. Ld. 1. cikkely. A magyar ezredeknek három évre megajánlott kiegészítéséről. In: *MTvrtár* 1802. 281.

¹²⁹ „§. 2. Ut exercitus iste sexaginta quatuor millium integer hosti, re ita ferente, opponi possit, ad casum imminetis intra triennium periculi, necessitate, soli Suæ celsitudini regiæ domino regni palatino insinuata, duodecim mille tyrones, absque suppletandi obligatione titulo anticipatæ completionis statuendos esse, conductione tormentariorum, clitellariorum, et vecturarium instar spontaneorum servitorum, post duodecim millia tyronum statuta, absque ulla in jurisdictiones repartitione, et salvo articulo 19. 1791. Suæ majestati sacratissimæ integra permanente.” *Uo.* 280. Magyar fordítása: „2. §. Hogy ez a hatvannégyezer emberből álló hadsereg, ha a szükség úgy hozza magával, teljes létszámban szállhasson az ellenséggel szembe: a három év alatt fenyegető veszedelem esetén, egyedül Ő királyi Fenségének, az ország nádorának fölhívására, tizenkétezer ujonczot fognak előleges kiegészítés czimén, utánpótlás kötelezettsége nélkül, kiállítani: míg a pattantyusok, podgvász- és szekereszkatonák, mint önkéntesen szolgálók fölfogadása, a tizenkétezer ujoncz kiállítása után, a törvényhatóságok között való fölosztás nélkül, és az 1791:19. cikkely épségben tartásával, teljesen Ő szent felségének marad föntartva.” *Uo.* 281.

¹³⁰ [az – előző bekezdésben látható – „miként megajánlá” és a „mi történnék” által határolt szöveg utólag betoldva]

¹³¹ vagyis az uralkodó háborúhoz és békéhez való joga

¹³² [az „újoncok” „ujonczokra nézve” kifejezésből javítva]

¹³³ [a „fogná” után kihúzza: olvashatatlan kifejezés]

¹³⁴ [a „nemzet” után kihúzza: „szüksége”]

szükség esetében¹³⁵ felszólíttatott, a kormány kívánatát valaha megtagadta volna. – Erre mutat az imént idézett törvénycikk is.¹³⁶

Nehezebb ennél, habár magában nem éppen megoldhatlan a pénzügy¹³⁷ kérdése. Ehhez természetesen nem számíthatók a belkormányzat tekintetében szükséges költségek; és az államadósságnak, ha majd ezek fel lesznek osztva, törlesztése s évi kamatai¹³⁸ – ezek iránt őfelsége hozzájárultával az¹³⁹ országgyűlés hatásköréhez tartoznék intézkedni.¹⁴⁰ Itt csak azon költségekről van szó, melyek az összes birodalom közös szükségének fedezésére megkívántatnak. Ilyenek a trón és a felséges uralkodóház díszé, úgyszinté a hadsereg s a diplomácia stb. által igényelt költségek, továbbá új, az egész birodalom érdekében teendő államadósság, vámrendszer stb.

Ezek elintézésére számos s tekintélyes hazafiak nézete szerint¹⁴¹ két expedien¹⁴²s mutatkozik;¹⁴³ egyik volna az, mi szerint a pénzügyminiszter az ő indokolt, s általánosan előre már a királyi proposíciókban¹⁴⁴ is érintendő¹⁴⁵ terveit s költségvetéseit az országgyűlés által e végből kiküldendő választmánnyal közölné, mely aztán azokat a törvényhozó testület elébe fogná¹⁴⁶ további¹⁴⁷ tárgyalás végett terjeszteni. Így volt ez 1830 óta, valahányszor a királyi felség a nemzettől¹⁴⁸ újonc-ajánlatot kívánt; tudniillik az országgyűlés annak szükséges volta iránti¹⁴⁹ felvilágosításért a trónhoz¹⁵⁰ folyamodván, e célból ő császári királyi felsége rendszerint néhány¹⁵¹ szakavatott egyén kíséretében a hadi tanács elnökét¹⁵² méltóztatott királyi biztos minőségében¹⁵³ leküldeni,¹⁵⁴ s a törvényhozó testület, miután vele az e célból kinevezett országos választmány útján értekezett, a legfelsőbb kívánatot kötelességéhez képest¹⁵⁵ minden készséggel teljesítette is.

A másik mód az előbbi¹⁵⁶től lényegében alig különböznék, s abban fogna állni, hogy a királyi proposíció¹⁵⁶ s felhívás következtében,¹⁵⁷ úgy a magyarországi, mint a többi tartománybeli törvényhozó testületek, saját keblökből¹⁵⁸ valamely

¹³⁵ [az „esetében” után kihúzva: olvashatatlan kifejezés]

¹³⁶ [az „imént” utáni rész utólag betoldva]

¹³⁷ [a „pénzügy” szó az író által aláhúzva]

¹³⁸ [a „költségek” utáni rész utólag betoldva]

¹³⁹ [az „az” után kihúzva: „ország”]

¹⁴⁰ [az „az” utáni rész utólag betoldva]

¹⁴¹ [az „elintézésére” utáni rész utólag betoldva]

¹⁴² 'mentő ötlet, kibúvó, mentség'

¹⁴³ [a „mutatkozik” után kihúzva: „mi”]

¹⁴⁴ 'előterjesztés, indítvány'

¹⁴⁵ [az „indokolt” utáni rész utólag betoldva]

¹⁴⁶ [a „fogná” után kihúzva: „terjeszt”]

¹⁴⁷ [a „további” után kihúzva: „határ”]

¹⁴⁸ [a „nemzettől” után kihúzva: „va”]

¹⁴⁹ [az „iránti” „iránt” alakból javítva, utána kihúzva: „a trónhoz”]

¹⁵⁰ [az „a trónhoz” utólag betoldva]

¹⁵¹ [a „nehány” után kihúzva: „egyen”]

¹⁵² [az „elnökét” után kihúzva: „szok”]

¹⁵³ [a „királyi”-tól utólag betoldva]

¹⁵⁴ [a „leküldeni” után kihúzva: „kine”]

¹⁵⁵ [a „képest” után kihúzva: „telje”]

¹⁵⁶ [a „proposíció” után kihúzva: „ko”]

¹⁵⁷ [az „a királyi” kifejezéstől utólag betoldva]

¹⁵⁸ [a „keblökből” után kihúzva: „ő”]

őfelsége által meghatározandó helyre s napra választmányokat küldenének ki, melyek átveendvén a miniszter javaslatait, költségvetéseit s kívánatait,¹⁵⁹ ezeket,¹⁶⁰ miután a szóbeli értekezés útján irántuk kellő felvilágosítást nyertek, véleményök kíséretében az illető országgyűlések elébe fognák terjeszteni. Senki sem fog¹⁶¹ ugyan¹⁶² az iránt most előre kezeskedetni, hogy¹⁶³ valamennyi külön törvényhozási testületek a kormány kívánatát egyiránt elfogadandják, s nem fog-e azon eset beállni, hogy midőn azt a többi országgyűlések elfogadnák, egy valamelyiknek szeszélye s ellenkezése a többinek határozatát megghiúsítsa vagy felfüggeszse, s evvel a kormányt¹⁶⁴ kiszámíthatlan következményű perplexitásba¹⁶⁵ ejtse? – Azonban a politikai kombinációknál az embereknek természetökben fekvő abbeli, sajtóságos hajlamára¹⁶⁶ igen¹⁶⁷ is gyakran a siker biztos reményével lehet számítani, mely szerint mindent¹⁶⁸ a tapasztalás tanítja,¹⁶⁹ gyülekezetek, sőt egész népek is, midőn szükség esetében a kormány által, akár nagylelkűségök, akár kötelességök¹⁷⁰ igénybe vétetik, csak jogérzetük,¹⁷¹ hagyományos előítéletek, szóval szuszceptibilitásuk¹⁷² kellő óvatossággal kímélteesség, a legnagyobb áldozatokra készek.

Meglehet, hogy a többször említett magántanácskozmány még¹⁷³ más módokat s eszközöket is képes leendő javaslatba hozni; én ezeket távolról sem sejthetvén, az általam említetteket, miként mondtam, a leglojálisabb férfiak nyilatkozatiból merítettem.¹⁷⁴

Én részemről¹⁷⁵ a birodalmi tanács eszméjét elméletileg¹⁷⁶ magában oly szépnek s bölcsnek tekintem,¹⁷⁷ hogy¹⁷⁸ teljes mértékben méltányolva az annak alkotásában fennforgott jó szándokot, csak sajnálnom kell, hogy amint nemzetemet ismerem, nem lehet reményleni, hogy az¹⁷⁹ abban követjei által valaha önként¹⁸⁰ részt vegyen, és hogy több, mint valószínű, miként ha sikerülne is őt erre bírni,

¹⁵⁹ [a „kívánatait” után kihúzza: „s”]

¹⁶⁰ [az „ezeket” „ezek” alakból javítva, utána kihúzza: „útján”]

¹⁶¹ [az eredeti változat: „fogja”]

¹⁶² [az „ugyan” után kihúzza: „bizonyosan allit”]

¹⁶³ [a „hogy” után kihúzza: „v”]

¹⁶⁴ [a „kormányt” után kihúzza: „va”]

¹⁶⁵ ’zavarva, homályosságba’

¹⁶⁶ [az „az” utáni rész utólag betoldva. Ezen belül az „embereknek” „emberi” alakból javítva, a „természetökben” „természetben” alakból, az „abbeli” utólag beillesztve, illetőleg kihúzza szerepel a hiányosan kiolvasható, „jogérzetére vagyis * gyengességére” kifejezés]

[az „igen” előtt kihúzza: „emberek gyengességére”]

¹⁶⁸ [a „mely” szótól kezdve utólag betoldva]

¹⁶⁹ [a „tanítja” után kihúzza: „hogy nem csak egyes emberek, hanem még inkább a”]

¹⁷⁰ [a „kötelességök” után kihúzza: „érett”]

¹⁷¹ [a „jogérzetük” után kihúzza: „elői”]

¹⁷² ’fogékonyságuk, érzékenységük’

¹⁷³ [a „még” utólag betoldva]

¹⁷⁴ [az „említettem” után kihúzza: „E”]

¹⁷⁵ [a „részemről” után kihúzza: „megtett”]

¹⁷⁶ [az „elme-”, olvashatatlan kifejezésből javítva]

¹⁷⁷ [a „tekintem” „tekintett” alakból javítva]

¹⁷⁸ [a „hogy” után kihúzza: „ha nem tudnám, hogy a nemzet”]

¹⁷⁹ [az „az” után kihúzza: „önként”]

¹⁸⁰ [az „önként” utólag betoldva]

képviselői ott csak az ellenzék sorait fognák¹⁸¹ nevelni. Az osztrák monarchia,¹⁸² miként az a mennyei gondviselés szent végzései szerint¹⁸³ számos különféle fajú, nyelvű s alkotmányú, de a közös fejedelem iránti hűségben¹⁸⁴ összeforrt népekből létesült, valamint a lefolyt nehéz időkben a keleti vad csoportok rohama ellen a kereszténység¹⁸⁵ s civilizációnak legyőzhetlen őrije volt, úgy magasztos rendeltetése szerint minden polyglott¹⁸⁶ s etnografikus¹⁸⁷ sajtószersége mellett jövőben is képes leend, mint Európának egyik nagyhatalma, állását, tekintélyét¹⁸⁸ s befolyását fenntartani. Van mindezen népeknek nevezetes múltja, szép történelme s kiváló sajtósága, s azt hiszem, hogy ezek¹⁸⁹ tekintetbevétele- s kíméletével is lehetséges leend a fennértett kérdések megfejtésében¹⁹⁰ a keresett formulát feltalálni az összes birodalom azon¹⁹¹ kompakt szilárdságának s közjávána biztosítására, mely a közös fejedelem iránti rendületlen jobbágyi közös hűség felbonthatlan kapcsa mellett¹⁹² nem az egyenlőségben, hanem az egységben, nem az egyhangúságban, hanem a harmóniában fekszik.

Többire fogyhatlan tisztelettel vagyok
Excellenciádnak
alázatos szolgálja.

¹⁸¹ [a „fognák” után kihúzza: „szaporítani”]

¹⁸² [a „monarchia” után kihúzza: „k”]

¹⁸³ [a „miként” és a „szerint” szavak által határolt rész utólag betoldva. A névelők között kihúzza: „isteni”]

¹⁸⁴ [a „hűségben” után kihúzza a bizonytalan: „egyess”]

¹⁸⁵ [a „kereszténység” „-nek” ragja lehúzza]

¹⁸⁶ „Többnyelvű”

¹⁸⁷ „Néprajzi”

¹⁸⁸ [a „tekintélyét” után kihúzza: „fentart”]

¹⁸⁹ [az „ezek” után kihúzza: „kim”]

¹⁹⁰ [a „megfejtésében” után kihúzza: „feltalálni”]

¹⁹¹ [az „azon” utólag betoldva]

¹⁹² [az „a közös” kifejezéstől kezdve utólag betoldva]

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Levéltári forrás

OSZKKt.

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest.
Fol. Hung. 1920. Lonovics József iratai. Lonovics életére, pályájára, a vezetése alatt álló egyházmegyék igazgatására vonatkozó iratok, 1793–1867.

2. Szakirodalom

BERZEVICZY

1922

Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865*, I–IV, Budapest, 1922–1937.

BUSKU

2010

BUSKU Anita Andrea: *Horváth Mihály és Lonovics József (Ellentétek és párhuzamok)*, 2010 (megjelenés alatt). Konferenciaváltozata elhangzott: *Horváth Mihály és Lonovics József (Ellentétek és párhuzamok)*. Katolicizmus és liberalizmus: 200 éve született Horváth Mihály püspök, történetíró, 1849-es vallás- és közoktatásügyi miniszter. Budapest, 2009. szeptember 25.

CSORBA

1998

CSORBA László: *Az önkényuralom kora*. In: *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Szerk. GERGELY András, Korona Kiadó, Budapest, 1998. 293–343.

EMLÉKÜLÉS

1993

Emlékülés Lonovics József püspök születésének 200. évfordulóján. Makó, 1993 (*A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetei*, 13).

HANÁK

1975

HANÁK Péter: *Magyarország a Monarchiában*. Budapest, 1975.

HERMANN

1934

HERMANN Egyed: *Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934.

IPOLYI

1868

IPOLYI Arnold: *Lonovics József érsek, Magyar akadémiai igazgató- és tiszt. tag emlékezete*. Pest, Heckenast Gusztávnál, 1868.

SOMOGYI

1981

SOMOGYI Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés 1849–1867*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1981. (*Magyar História*)

SZABAD

1964

SZABAD György, *Magyarország története*, főszerk. MOLNÁR Erik. I–II, Budapest, 1964.

- 1967 SZABAD György, *Forradalom és kiegyezés válaszútján 1860–1861*, Budapest, 1967.
- 1979 SZABAD György, *Magyarország története 1848–1890*, főszerk. KOVÁCS Endre, I–II, Budapest, 1979.
- VÁRADY
1934 VÁRADY L. Árpád: *Lonovics József római küldetése*. Budapest, 1934.

